

I.

A Jelenések könyve értelmezésének kérdése

A Szentírás mindmáig legvitatottabb könyvéből keresünk választ a *megalé műsztérionra*, a felette nagy titokra: az Egyház és a szenvedés viszonyának mélységes titkára kérdezzük rá. Néhány előzetes megjegyzést azért is szükségesnek tartunk, mivel ez a könyv, a végső dolgokkal foglalkozó írás, napjaink Írás-kutatásában az ezredvég kihívásainak engedve ismét az érdeklődés központjába került.

A Szentírás könyveinek kanonizálása során a leghesebb vitát éppen a Jelenések könyve váltotta ki. Maga Luther sem látta szívesen a Szentírásban, nem tartotta apostoli iratnak, krisztusközpontúnak, sem prófétainak, noha végigmagyarázta, és két ízben is (1522-ben és 1530-ban) előszót írt hozzá. Az elsőben így ír, reá jellemző kezesletlen őszinteséggel és nyíltsággal: „Azt mondom csupán, amit érzek. E könyvnek nem egyedül azt rovom fel, hogy sem apostolinak, sem prófétainak nem gondolhatom. Először is, mert az apostolok nem látomásokat jelentenek meg, hanem világos, száraz szavakkal jövendölnek, amint Péter, Pál és Krisztus teszik az Evangéliumban, mert az apostolok hivatalához az illik, hogy világosan, képek és látások nélkül szóljanak Krisztusról és cselekedeteiről.” Majd pedig ezekkel a szavakkal fejezi be: „Végül gondolkozzék róla mindenki lelke szerint, az én lelkem nem férközhetett közel hozzá, s ez nekem elég ok arra, hogy ne tartsam nagyra, mert Krisztusról nem tanít és nem ismeri Őt, ami pedig az apostolok első dolga vol-

na az Írás szerint (ApCsel 1,8): És lesztek nékem tanúim.” Jóllehet a második előszóban Luther árnyalja valamelyest korábbi nézeteit, sőt értelmezési módszertant is figyelmébe ajánl annak, aki a kezébe veszi a Jelenéseket, a mai modern kutatók mintha inkább a korai Lutherrel értenének egyet, kivált a kortárs német teológus, Eugen Drewermann, aki legfőképpen azt rója fel, hogy a Jelenések könyve istenképe nem a könyörülő szeretet Istene.

Kálvin másként viszonyul a könyvhöz. Tizenhat alkalommal idézi Institutiójában, és mindig üdvtörténeti kulcshelyzetekben: megváltásunk Krisztus vére által van (Jel 1,5); a sákramentumok kapcsán a Jelenésekre hivatkozva (1,5; 4,14.21) nevezi Jézust új fürdőnek, akinek a vére megtisztít minden bűntől; az egyház nem létezhet hálaáldozat nélkül (1,6); Krisztus az, aki uralkodik nemcsak a mennyben, hanem a földön is; egyedül övé minden hatalom; nála van a vasvessző, nem nálunk, és Ő töri össze a harag edényeit (2,27). Kálvin a Jelenések könyvében ismeri fel az egyház szüntelen való szenvedését, a mártírok vérének erejét, de azt is, hogy a mártíregyház vére semmiképpen sem egyenrangú a Jézus Krisztus bűnbocsátó vérével, nem is hasonlítható hozzá, mert „a szentek mindnyájan a Bárány vérében mosták meg a ruháikat”. (Institutio, III.5.2.) Kálvinnal együtt teljesedünk be örömmel, amikor a Jel 7,17 kapcsán arra buzdít, hogy Isten szenvedő népe emelje fel fejét, mert mikor ezt teszi, ki mondhatatlan édesség mezején vezeti őket Uruk, „az Úr az ő országának nyugalmába fogadja az ő hívőit, letöröl azoknak orcájáról minden könnyhullatást, az ő gyönyörűségének kibeszélhetetlen kellemességével táplálja, az ő fenségének közös-

ségébe emeli, szóval az ő boldogságában való részesedésre méltatja őket (Ézs 25,8; Jel 7,17).” (Institutio, III.9.6.) Kálvin világosan a chiliaszták téves tanításával helyezkedik szembe, hiszen Krisztus uralma nem korlátozható ezer évre. A Jelenések könyvéből az egyházon át Krisztus arca sugárzik felénk, aki az ő szentségre elhívott népét napról napra megtisztítja és oltalmazza, amíg be nem megy az ő Ura teljességébe.

A Jelenések könyvének tanulmányozói szinte csak abban egyeznek meg, hogy Dániel könyvével rokonítják — az Ószövetség mellett az Újszövetségnek is megvan az apokaliptika műfajában megírt könyve — és Dániel könyvéhez hasonlóan a benne látomásos eszközökkel ábrázolt történelem folyását a periodizálás módszerével próbálják értelmezni. A vélemények beláthatatlan sokféleségéből említsünk meg itt néhányat: a Jelenések könyve kitekintés a történelem beteljesedésére, véli Gerhard von Rad; a könyvben egyaránt jelen van a profán történelem és az üdvtörténet, így Gerhard Maier; kronologikus események sorrendje, állítják Joachim von Fiore, Luther Márton, A. Bengel; szó sincs róla, mondják mások (főként Rudolf Bultmann és a nevéhez fűződő hermeneutikai iskola), nem lineáris eseménysorozat, hanem ugyanazoknak az eseményeknek spirál jellegű visszatérése: *paralellismus membrorum*. Hemzsegnek az egymással ellentmondó magyarázat-kísérletek is: hagyomány-történeti, vallás- és végtörténeti, mitológiatörténeti (H. Gunkel, W. Bousset, E. Lohmeyer) fejtegetések, vannak ismét magyarázatok, amelyek a Jelenések könyvében leírt eseménysorozatokat a hármass-birodalom (ószövetségi prófétai kor, Krisztus gyülekezete, antikrisztusi uralom) tagolásban írják le

(például K. Hartenstein). A magyarázatok gyakran átfedik egymást és többféle értelmezői horizontot ötvöznek.

Utoljára hagytuk a római katolikus egyházhoz tartozó Eugen Drewermannnak mélypszichológiai magyarázat-kísérletét, amelyet az *Eschatologien und Apokalypsen* című könyvében fejt ki. Drewermann Rudolf Bultmannnál is messzebb megy el, amikor ezt állítja: „az apokalipszis nem egyéb, mint az egyéni pszühé projekciója a történelemben. Mind a történelemnek, mind a természetnek hamis értelmezése ez. Az ember magát vetíti bele a történelemben.” A szerző támadja Bultmann és reménységteológiájáról ismert Jürgen Moltmann is, szerinte ugyanis az Apokalipszisben nem a hit általi reménységből való táplálkozás jut kifejezésre, hanem a szorongás és kiábrándulás képeinek a kivetítéseivel van dolgunk. Nem sajátosan izraeli eredetű ez az apokaliptikus szemlélet, hanem minden népre alkalmazható, amely egzisztenciájának történelmi peremére szorul. Az ember, a kétségbeesett ember mitológiai képekbe menekülve keresi a végső megoldást. Drewermann végkövetkeztetése az, hogy a Messiás is őstípus, nem más, mint az ember legbensőbb énje, a Sion hegy a szív sajátos központja, az ég pedig a tiszta eszmék nem létező birodalma. Az ördög létének elfogadásában a keresztyénség zavara, szétszakadottsága, meghasonlása fejeződik ki. Továbbá a csillagképek eszmék és események világa, a lezuhanó csillag például az éj teljes kilátástalansága, a nap és a hold lezuhanása az érzések, a melegség, a védelem teljes hiánya, az értelmetlen és könyörület nélküli világ képe, az emberi lélek kilátástalansága, a kierkegaard-i Krankheit zum Tode. A nagy hagyománytörténettel rendelkező

Abaddon név például (Jel 9,11) az elveszettségre utal, jelentésében benne van az elmagányosodás, az elszigeteltség. Az ember állapota ez, akinek nem marad más hátra, mint hogy reménytelenül kiáltson. A kürtök magában az emberben hívnak harcra, egy olyan küzdelem megvívására, amely az emberen belül zajlik, így a háborús seregek, folytatja Drewermann, az önmagunk iránt érzett gyűlöletet és a kételkedést fejezik ki. A templom víziójában annak a helynek a lehetősége villan fel, ahol az ember megtalálhatná nyugalmát. Mindezzel szemben az angyal a lelki erők integrálása, a szívárvány pedig a személyiség kiteljesedésének jelképe (mandala jelkép). A mélységből feljövő fenevad a kínok szadisztikus, mazochisztikus kiéleződése. A szülőasszony és fia minden reménység jelképe. Babilon és Jeruzsálem, a rima és az anya harca nem más, mint az önmegtalálás és az elidegenedés szindrómája. Eszkatologikus és kozmikus arányban csap össze az ösztön és a lélek, a személytelen és a személyes, az isteni és az emberi, a fenn és az alant, az itt és az ott, az idő és az örökkévalóság, az isteni és az emberi. A pénzuralommal (Babilon) szemben áll Isten mindenható szeretetének princípiuma. A madarak a szellemek harcát jelképezik. Végül: a bárány menyegzője teljes elítélése a babiloni életfelfogásnak. Sokáig folytathatnánk még a Freud és Jung lélektani iskolájában fölnevekedett mélylélektani írásmagyarázók értelmezéseinek ismertetését. A drewermanni szemléletnek a summája az, hogy a Jelenések könyvének kizárólag ez az emberközpontú magyarázata a hiteles. Ő tagadja a bűn és az ősgonosz létét, következőképpen a megváltást is az önmegváltásnak felelteti meg. Nincs Isten, a Jézus Krisztusnak Atyja, csak egy

értelmetlen és reménytelen küzdelemről tudhatunk, amelynek nincsen vége, a Jelenések könyve tehát nem más, mint tanú arra nézve, hogy az embernek joga van az önmegváltásból fakadó önfejlődésre.

Mi a továbbiakban nem tartjuk haszontalannak a különböző kommentárok labirintusának bejárását. Mindazonáltal egészen más a különböző szemléletű módszereknek kiszolgáltatott Ige értelmezése, és egészen más az, amit Kálvin gyakran említ: a *testimonium Spirtus Sancti internum*, a Szentlélek belső bizonyágtétele.

Szükségesnek látszik ezen a ponton egy elvi kérdés fölvetése: van-e valami biztosítéka annak, hogy nem tévedünk el az értelmezések, a *sensus proprius* szövevényében. Válaszunk erre a következő: semmiféle emberi biztosíték a hatalmunkban nincs. Ide igazán találó Ágoston figyelmeztetése: „ahol nem értünk, ott imádjunk.”

Lelkiképpen gondolkozó írásmagyarázók négy szempontra hívják fel figyelmünket. Tartsuk szem előtt a krisztológiai, az ekleziológiai, a pneumatológiai és az eszkatológiai perspektívát. Az Írás értelmezéséhez, a sokféle szempont mellett, elkerülhetetlen a jánosi magatartás: „Mikor pedig láttam őt, leesém az ő lábaihoz, mint egy holt.” (1,17)